

KOMMUNİKASIYA VƏ MÜASİR RUHUN BÖHRANI

UOT 1

DOI:10.30546/3006-0346.2023.6.78.191

PƏRVİN KƏRİMOVA

Xəzər Universiteti, İngilis dili və Ədəbiyyatı
Departamentinin müəllimi

E-mail: pkerimova@khazar.org

Giriş

XX əsrin dünya fəlsəfəsində ünsiyyət mövzusu “Mən – Digəri” problemi, Digərinin dərk edilməsi, Mənin Digəri ilə qarşılıqlı əlaqəsi prosesində meydana çıxan etikoaestetik ünsiyyət üzrə tədqiqatlarda özünəməxsus davam imkanı qazandı. XIX əsrdən başlayaraq, rus dini-fəlsəfi məktəbi (S.N. Bulqakov, L.P. Karsavin, İ.A. İlyin, V.V. Rozanov, P. Florenski və s.) və qərb fəlsəfəsinin nümayəndələri (M. Buber, E. Levinas, Q. Marsel, M. Haydeqqer və s.) tərəfindən müxtəlif paradıqmaların fəlsəfi konstruksiyaları işlənilib hazırlanmışdır ki, burada ünsiyyət problemi dəyər yanaşması nöqtəyi-nəzərindən nəzərdən keçirilir, dialoq isə (daxili və xarici) şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin əsas şərti kimi qəbul edilir. Şəxsiyyətlərarası ünsiyyət problemi müasir çoxqütblü dünyada aktualıq və əhəmiyyətlik qazanır, hansı ki, burada öz mədəni identikliyi saxlamaq daha çox Digərinin daxili dünyasını anlamaq və qəbul etmək, özünün və onun bənzərsizlik hüququnu təsdiq etmək bacarığından asılıdır. Fəlsəfə, psixologiya, sosial və digər elmi istiqamətlərin problemlərinin məcrasında duran tədqiqatın mərkəzində yerləşərək, ünsiyyət problemi müasir mədəniyyətdə baş verən deformatsiya prosesləri nöqtəyi-nəzərindən xüsusi nəzərdən keçirilmə tələb edir [2,s.89].

Hər bir tədqiqatçı “insan ünsiyyəti” adlanan sahədə nəzəri aydınlıq olmadan keçinə bilməz. Ona görə, istənilən elmi tədqiqatın perspektivləri təsviri-konstatasiya səviyyədə yerləşərək, həmçinin nəzəri bazisin mükəmməlliyini, anlayış aparatının dəqiqliyini tələb edir. Bu baxımdan, əvvəlcə qeyd edilən problemin öyrənilməsindəki elmi istiqamətləri ayıraq, sonra isə mətnə istifadə edilən təriflərin mənasını açıqlayacağıq. Müasir alimlər tərəfindən ünsiyyət problemi müxtəlif nöqtəyi-nəzərlərdən keçirilir: ünsiyyət insanın mənəvi dəyərlər, mənəvi ənənələr ilə ümumiləşdirilməsi prosesi kimi; şəxsiyyətin daxili mənəvi mədəniyyətinin, onun dünyaya münasibətinin və dünyanı dərk etməsinin formalaşması göstəricisi; dil kommunikasiyasının uğurluluğu; insan şəx-

siyyətinin strukturuna təsirlər, onun həyati mənalrı və dəyərləri ilə spekulyasiya və s.

Bir neçə ən aktual istiqamətləri də fərqləndirmək olar. Bir çox əsərlərdə bunlar “şəxsiyyət – cəmiyyət”, “böhran – mədəniyyət”, “ünsiyyət – kommunikasiya” anlayışlarıdır. Onlar ünsiyyət prosesinin mürəkkəbliyi və çoxölçülülüyünün müxtəlif nöqtəyi-nəzərlərdən keçirilməsi zamanı istifadə edilir: ünsiyyət problemi və müasir idrak nəzəriyyəsi; ünsiyyət probleminin Rusiya tarixində sivilizasiya və kulturoloji trayektoriyaların kəsişməsi nöqtəyi-nəzərindən təhlili; mədəniyyət koordinatlarında ünsiyyət prosesi və “özününkü-yad” anlayışları; “mən” və “digəri” əlaqələrinin fəlsəfi refleksiya, psixoloji və kulturoloji təhlil nöqtəyi-nəzərlərindən gözdən keçirilməsi. Qeyd etmək lazımdır ki, mənəvi və cismani strukturların vahidliyində insan subyektivliyinin tədqiqatı mövzusu insanın dəyərləri, tarixi baxımdan özünü anlaması və özünüdərkindən ayrılıqda mümkün deyildir.

Bu cəhətdən, klassik fəlsəfədə metodoloji əhəmiyyətə malik ünsiyyət məsələləri subyekt və obyektin idraki qarşılıqlı əlaqələri nöqtəyi nəzərindən, dərk etmə əlaqələrinin sosial-iqtisadi strukturlar ilə izahında nəzərdən keçirilirdi (marksizm); ruh komplekslərinin şüursuz olaraq aradan götürülməsi ilə (freydizm); texnika və texnologiyalar ilə (praqmatizm); ideologiya ilə (Frankfurt məktəbi, poststrukturalizm); bioloji, antropoloji, kosmoloji amillərlə (təkamül nəzəriyyəsi, fəlsəfi antropologiya). Müasir idrak fəlsəfəsi ünsiyyət problemini şüurun idraki, bütövlük, emosional, rasionall və iradi komponentlərindən ibarət olan mürəkkəb çoxsəviyyəli proses kimi nəzərdən keçirir – ünsiyyət insanın mövcudluğunun və özünə güvəninin başlıca vasitəsi kimi (ekzistensializm, personalizm); dünyanın dərk və universal qavranılması kimi başa düşülmə (hermenevtika) [1,s.78].

Əsas hissə

Bəzən konkret qrupda subyektiv kontaktın xarakteristikası səviyyəsində “ünsiyyət” və “kommu-

nikasiya” anlayışları sinonim kimi istifadə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, mədəniyyət fenomeni kimi kommunikasiyadan fərqli olaraq, ünsiyyət, birincisi, cəmiyyətin strukturlaşdırılması və təşkili mexanizmlərini açıb göstərir, ikincisi, fərdin sosiuma daxil olmasının üsul və formalarını müəyyən edir, üçüncüsü, insan-cəmiyyət sistemində əlaqələndirici halqa kimi çıxış edir. İnsanın özünü realizə etməsinin fəlsəfi, kulturoloji, sosioloji, psixolinqvistik problemlərinə həsr olunmuş tədqiqatlarda əsas yeri müxtəlif proseslərin kommunikativ xarakteristikası tutur. XX əsrin əvvəllərində elmi ədəbiyyatda peyda olmuş “kommunikasiya” termini istənilən obyektlərin əlaqə vasitəsini ifadə edirdi. Ona görə də, ilkin olaraq “kommunikasiya” tərifində diqqət bu prosesin iki və ya bir neçə subyektlərinin özünəməxsus şəkildə əlaqələnməsi və ya kontaktda olması üzərində cəmlənirdi. Daha sonralar termin kütləvi kommunikasiya vasitələri (məlumatın texniki vasitələrin köməyi ilə yayılması) ilə əlaqələndirilməyə başladı. Lakin tədricən “kommunikasiya” anlayışı sosial-mədəni əhəmiyyət qazandı, bir sıra yeni mənalar götürdü və insan fəaliyyətinin ünsiyyət kimi aspekti ilə əlaqəyə iddia edir. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi və harmonizasiyası vasitəsi kimi xidmət edən kommunikasiya artıq ictimai əlaqələrin, bütövlükdə sosial həyatın ən mühüm komponenti kimi nəzərdən keçirilir.

Fəlsəfi fikir tarixində “kommunikasiya” anlayışının yenidən qiymətləndirilməsində əsas rol, bizim fikrimizcə, bir neçə parlaq fiqura, ilk növbədə, yalnız mədəniyyətə deyil, həm də fəlsəfəyə, sosiologiyaya toxunan böhranın səbəblərinin qiymətləndirilməsində kommunikativ yanaşmanı açıb göstərən Y. Habermasa məxsusdur. Kommunikativ rasionallıq anlayışı Habermasa cəmiyyətin müxtəlif xarakteristikalarının və vəziyyətlərinin təhlilinə inteqrasiya olunmuş yanaşma nəzəriyyəsini gerçəkləşdirməyə imkan verdi [9, s.44]. U.P. Yakobsonun əsərlərində linqvistik və semiotikanın konsentrik dairələrinin əlaqəsinin aydın şəkildə təsvir edildiyi original kommunikasiya modelinə rast gəlirik. Ona kommunikasiya haqqında özündə sosial antropologiya, sosiologiya və iqtisadiyyatı ehtiva edən ümumi elmin yaradılması ideyası məxsusdur [11, s.87].

Bununla belə, sosiomədəni kommunikasiyanın tipologiyası müxtəlif əsaslar üzrə təklif edilirdi: subyektlərin xarakterinə görə (şəxsiyyətlərarası, şəxsiyyət-qrup, qruplararası, mədəni və s.); formalara görə

(verbal, qeyri-verbal, qarışıq); başvermə səviyyələrinə görə (məişət mədəniyyəti səviyyəsində, xüsusi sosiomədəni praktika sahələrində) [11, s. 31]. Y.M. Lotman və onun semiotika məktəbi yalnız “mədəniyyət” və “kommunikasiya” anlayışlarının mənə aksentlərini müəyyən etməyə deyil, həm də onların üzvi əlaqəsini sübut etməyə də müvəffəq oldu. O, kommunikasiya nəzəriyyəsindən götürülmüş modellərin, terminlərin mədəniyyət sahəsinə köçürülməsi modelini təqdim etdi. Anlayışların çoxlu sayda şərhələrinin olması ilə bağlı, tərəfimizdən məqalədə istifadə edilən mənə və terminologiya sırasının daha dəqiq ifadə edilməsi lazımdır.

Ünsiyyət və kommunikativ ünsiyyəti fərqləndirməklə, biz M.S. Kaqanın mövqeyi ilə razılaşmış oluruq. M.S. Kaqana görə, ünsiyyət mahiyyəti sadəcə olaraq məlumatın ötürülməsi faktından deyil, “ünsiyyətdə olan insanlar üçün ümumi olan və onların ümumiliyini doğuran yeni məlumatın yaradılmasından ibarət olan prosesdir, yəni ünsiyyət özündə “iştirakçıların ümumiliyini”, kommunikasiya isə “iştirakçıların xüsusişəkiləndirilməsini” əks etdirir [4, s. 149–150]. Əlavə edək ki, ünsiyyət və kommunikasiya arasında dəqiq fərqləndirici xətt qoyan mühüm göstərici, bizim fikrimizcə, birincisi, insanlar arasında yalnız məlumat əlaqəsi deyil, həm də şəxsiyyət-ekzistensial əlaqənin olması, ikincisi isə onun yalnız ünsiyyətə xas olan və insanın məhz baza tələbatı – sosiuma və mədəniyyətə daxil olmaq tələbatını xarakterizə edən dialoq, poliloq, improvizasiya, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin nüanslaşdırılması kimi keyfiyyətli xarakteristikalarıdır.

Yuxarıda ifadə edilən şəxsiyyətin baza tələbatının potensialı nə dərəcədə böyük və onun gerçəkləşməsi imkanlarının nə dərəcədə məhdud olması məsələsi son illərdə formalaşmış daha diqqətli yanaşma tələb edir. Qəlbin, ruhun yaşantılarının çoxcəhətliliyi, onların maddi qılf (bədən) ilə əlaqəsi, bu əlaqənin müxtəlif dövrlərin mütəfəkkirləri tərəfindən öyrənilən ünsiyyət vasitəsilə ifadəsi və təzahürü problemi müasir tədqiqatçılar üçün elmi maraq kəsb edir. Ünsiyyətin fəlsəfi, ilahi, etik problemlərinin nəzərdən keçirildiyi konsepsiyalarda məqsəd və istiqamətlərin formalaşmasına əxlaqi-dəyər yanaşmasının prioriteti mövzusu getdikcə daha çox müzakirə edilməyə başlamışdır. Bu baxımdan, psixologiya və etikanın, din və fəlsəfənin əlaqəsinin, bu əlaqələrin insanın həyat fəaliyyətinin mühüm tərəfi olan şəxsiyyətlərarası ünsiyyət və qavrayış, digər insanlarla münasibətlə

rin mürəkkəb sistemi prosesində və bu cür münasibətlərin mənəvi məzmununda gerçəkləşdirilməsinin nəzərdən keçirilməsində sistemli yanaşmaya müraciət qanunauyğundur [7,s.98].

İnsan cəmiyyətinin əxlaq kateqoriyalarının, müasir insanın ünsiyyət qurarkən əsaslandığı prinsiplərin optimal və eyni zamanda doğru tərifini axtarmaqda olan tədqiqatçılar öz cavab variantlarını təqdim etməyə çalışırdılar. Əgər XX əsrin 90-cı illərində insan şüurunun strukturuna optimal təsir üsullarının axtarışına istiqamətlənmiş tədqiqatlar, şəxsiyyətin dünyaya baxışını manipulyasiya etməyə imkan verən, onun daxili dünyasını dəyişmək üçün kommunikativ vasitələrin müəyyən edilməsi populyar idisə, bu gün insana hətta ali məqsədə tabe olan vasitə kimi yanaşmanın destruktiv olduğu açıq şəkildə qəbul edilir. B.S. Bratus bu yanaşmanı “qeyri-insani” adlandıraraq, daha əvvəllər öz mahiyyəti etibarilə dini-fəlsəfi və konkret-psixoloji səviyyələri yaxınlaşma və qarşılıqlı qəbuletmə səviyyəsinə endirməyən yanaşmaların nəzərdən keçirilməsini zəruri hesab edir.

Həqiqi əxlaqi fəlsəfə və din insanın ali başlanğıca, həyatın mənasının axtarışına şaquli meyilliliyini əks etdirir, psixologiya isə üfiqi müstəvini öyrənir və insanı zaman və məkanda konkret xadim kimi nəzərdən keçirir. Bununla əlaqədar olaraq, “fizioloji insan”, “reflektor insan”, “davranış insanı”, “instinktiv insan” deyil, “ruh” anlayışı ən mühüm olaraq götürülməlidir” [2,s.67–75.]. Qeyd edilən yanaşmanın vacibliyinə baxmayaraq, yenə də qeyd etmək lazımdır ki, müasir Rusiya mədəniyyətində Karneginin “necə” sözü ilə başlayan tezislərinin reanimasiyası müşahidə edilir, yalnız indi onlar digər verbal qılfda təqdim edilib və digər miqyaslara malikdirlər (KİV-in imkanlarını nəzərə alaraq). Lakin prosesin məna və adı əvvəlki kimi qalır – manipulyasiya. Bu anlayışa tam xarakteristikanı Y.L.Dosenko vermişdir. O, manipulyasiyanı məharətlə istifadə edildikdə digər insanda onun aktual olaraq mövcud istəkləri ilə üst-üstə düşməyən niyyətlərin gizli şəkildə oya dılmasına gətirib çıxaran psixoloji təsir forması kimi xarakterizə edir. Müəllifin obrazlı şəkildə müqayisəsinə əsasən, manipulyasiya insan şəxsiyyətinin istismarına, digər insanın “əlinə bağlanmağa”, onun tərəfindən “mənəvi cəhətdən idarə edilməyə” istiqamətlənmiş hərəkətdir.

Mühüm bir məqam ondan ibarətdir ki, şəxsiyyətin strukturuna təsir prosesində, birincisi, insan tərəfindən öz şəxsi təcrübəsində əldə etdiyi həyati

mənaların, dəyərlərin üzərində diqqətin cəmlənməsi baş verir, ikincisi isə insanda sanki o öz davranışını müstəqil idarə etmiş kimi təəssürat yaranır [3,s.76]. İ.A. İlyin (Məndən gedən ünsiyyətin fərdiləşməsi səviyyəsi), P. Florenski (Mən və Digərinin eyniliyi problemi), S.N. Bulqakov (Mənin apofatikliyi və Digərinin şübhəsizliyi), A.F. Losev (bədi üslub problemi), S.L.Frank (mən-sən münasibətinin formaları özünüdərk və sənin dərk fenomenini kimi), L.P.Karsavinin (Simfonik şəxsiyyətlərin məna aləmində “Mən və Digəri”) ünsiyyət nəzəriyyəsinin konseptual müddəalarında ünsiyyət və kommunikasiya problemlərinin tədqiqatının fəlsəfi əhəmiyyətinin ümumi istiqaməti bizim üçün maraqlıdır. Qeyd edilən konsepsiyaların əxlaqi-fəlsəfi istiqaməti bilavasitə şəxsiyyətlərarası ünsiyyət problemi ilə bağlıdır.

Onları tezis kimi ümumiləşdirməyə və fikrimizcə, mühüm olan bir neçə xülasə formasında təqdim etməyə çalışaq:

1. Fəlsəfi konsepsiyaların əsas müddəaları “mən”in “sən” olmadan təsəvvüredilməz olduğu xristian ənənələri məcrasında formalaşdırılmışdır. Xristian şüurunda sevgi universal bir hiss kimi nəzərdən keçirilir, hər bir insan digərini sevrəkən sanki onda əriyərək ona qarışır və bununla da, Mən və Digərinin əlaqəsini mühüm dərəcədə gücləndirir. Rus filosofları öz əsərlərində “Rəbbini bütün qəlbinlə sev ...”; Yanındakıları bütün dərrakənlə sev” məşhur əmrinin əsasında xristian ənənəsində formalaşan mən və sən qarşılıqlı əlaqəsi haqqında təsəvvürləri inkişaf etdirirlər.

2. Fəlsəfi konsepsiyalarda dualizm ünsiyyət prosesinin əxlaqi əsası qismində müəyyən edilir. Bu ənənənin məcrasında mən sən olmadan təsəvvüredilməzdir, müvafiq olaraq – mən mühüm dərəcədə digərləri ilə şərtlənmişdir, lakin bu şərtlənmə S.L.Frank tərəfindən obrazlı şəkildə təsvir edildiyi kimi, kilsə əxlaqi kollektivizmində kütlə psixologiyasının üstünlük təşkil edəcəyi dərəcədə deyildir. S.L.Frankın şərhində biz mənərin çoxluğunun xarici vəhdəti deyil, mənin ən dərin kökü və daxili daşıyıcısıdır. Frankın dünyəvi ünsiyyətə xarici və daxili aləmin dualistliyi kimi verdiyi tərifə əsasən, mən və sən arasındakı istənilən münasibət, - hansı ki, bundan kənardan insan həyatını, ümumiyyətlə, təsəvvür etmək mümkün deyil, - “dualizm” anlayışından törəmişdir [8, s. 159]. “Dualistliyi” xristianlığı sevgi dini kimi dərk etməyə imkan verən əxlaqi əsas kimi götürsək, onda rus fəlsəfəsində istənilən insan münasibətləri-

nin, o cümlədən ünsiyyətin qurulmasının əsası sevgi olmalıdır ki, bunun da əsasında müxtəlif hərəkətlər, hətta şər ilə mübarizə həyata keçirilməlidir.

3. Ünsiyyət prosesində insan öz mənəvi-ruhi dünyasının məzmunu ilə həmsöhbətinə təsir etmək bacarığına malik olduğu üçün, əksər rus filosofları hesab edirdilər ki, şəxsiyyət ünsiyyət prosesinin necə həyata keçirilməsinə görə məsuliyyət daşımalarıdır. Bu prinsipin mənası İ.A. İlyinin fikirlərində aydın şəkildə əks olunmuşdur: “Mən nəyəmsə, digər qəlblərdə da onu şüurlu və şüursuz, məqsədli və məqsədsiz şəkildə artırıb çoxaldıram. İnsana “olmaq” və “əkməmək” ixtiyarı verilməmişdir, çünki o artıq öz mövcudluğu ilə “əkir” [3, s. 47]. Bu fikrin əsasında elmin insanı hərtərəfli öyrənən mühüm vəzifəsi formalaşır: insanı səthi, xoş olmayan ünsiyyətdən müdafiə edən mexanizmlərin daha dərinəndə əsaslandırılması.

4. Ünsiyyətin daxili və xarici ifadəliliyi aşağıdakı əlaqənin gerçəkləşməsində cəmlənmişdir: mən birini ondan ibarətdir ki, mən “özümdə nəyi əks etdirirəm”, digəri mən isə ondan ibarətdir ki, mən digərlərinin qarşısında nəyi “aşkar edirəm”, həmçinin “olmaq” və “görünmək” vəziyyətlərindən ibarətdir. İ.A. İlyin bu prosesi “ruhun cismani şifrəsi” adlandırır, hansı ki, şüursuz formada təzahür edir və insanın jestlərində, baxışında və digər xarici təzahürlərində ifadə olunur. Bu vəziyyəti L.P. Karsavin daha aydın xarakterizə edir: o, şəxsiyyəti ünsiyyət prosesində hiss etmək və onu birdən, qəfildən, dərhal başa düşmək qabiliyyətini təsvir edir. Onun fikirlərində bu digər ad alır – “şəxsiyyətin xarakter cəhətdən aşkar olunması”, hansına ki, tərif verilməsi və sözlə ifadə edilməsi çətinidir. Onun fikrinə görə, məhz bu “aşkar edilmələrin” (baş hərəkəti, hərəkətlər, jestlər, sözlər) məcmusu diqqəti qavrayışın xüsusi səviyyəsi üzərində cəmləyir və insanın özünəməxsus ruhunun, onun şəxsiyyətinin gözlənilmədən və qəfildən dərk edilməsinə imkan verir [5, s.90]. Daxil və xarici ifadə olunmanın dili də həmçinin M.M. Baxtinin mədəniyyət fəlsəfəsində ekzistensial dialoq modelində təhlil ediləcəkdir. M.M. Baxtin “öz zahiri görünüşünün təəssüratı” prosesini Mən və Digəri kateqoriyalarında və insanın daxili və xarici həyatının təriflərində təsvir etmişdir.

5. İnsanın mədəniyyətdə olmasının zəruri şərti öz “Məni” üzərində həqiqi “Mən” və saxta “Məni” müəyyən etməyə imkan verən mənəvi iş tələbatının formalaşmasıdır. Mitropolit Antoniy Surojskinin

sözlərinə görə, bu məsələ xristian üçün xüsusilə vacibdir: axı şəxsiyyətlərdən hansının Allah ilə görüş üçün çıxış edəcəyinin həll edilməsi lazımdır, çünki biz özümüz olmağa o dərəcədə adət etmişik ki, şəxsiyyətlərdən hansının həqiqi mən olduğunu səmimi olaraq bilmirik. Ona görə, insan nə qədər ki, sağdır, öz daxili dünyasını qaydaya salmalıdır, yəni həyatı məzmunların xaotik-təsadüfi axınına müdaxilə etməli, əşyaların ümumi mənsubluğunu təhlili etməli, dünyada öz ruhunun yerini müəyyən etməli, özünü axtarmalı, özünü və digərini hər kəsin mənəvi muxtariyyətinin etirafı əsasında başa düşməyə çalışmalıdır.

Beləliklə, ünsiyyət problemi şəxsiyyət və mədəniyyətin vəhdəti kontekstində nəzərdən keçirilir. Burada şəxsiyyət və mədəniyyət bütöv vahid kimi çıxış edir, mədəniyyət dialoqda və şəxsiyyətin varlığında gerçəkləşir, şəxsiyyət isə mədəniyyətin həyatında gerçəkləşir. Rus filosoflarının ideyaları, əsas etibarilə, formalaşmaqda olan müasir elmin – insanın mədəniyyətdə fərdi mövcudluğunun xüsusiyyətlərini xarakterizə etməyə imkan verən “şəxsiyyətin mədəni modusu” anlayışını aktuallaşdıran mədəniyyət psixologiyasının qarşısında duran problemlərin həllinə kömək edir. İnsanın mənəvi dünyasının ünsiyyət problemi kontekstində öyrənilməsi, əsas etibarilə, rus dini fəlsəfəsinin ideyalarının (mədəniyyət və şəxsiyyətin daxili dünyasının təsiri mexanizmi) aktuallığını təsdiq edir və şəxsiyyətin mənəvi dünyasının böhranının tədqiqatında psixoloji və kulturoloji yanaşmaların sintezi üçün imkanlar açır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Абишева, А.К. Проблема «Я» в философии и психологии // *Философские науки*. 2002. № 6. с. 90–99.
2. Воронкова, Л.П. Культура как предмет философского системного анализа // *Наука о культуре: итоги и перспективы*. Вып. 1. М., 2000. С. 18.
3. Ильин, И.А. Собр. соч.: Сост., вступ. ст. и ком. Ю.Т. Лисицы. М., 1993, 189 с.
4. Каган, М.С. Мир общения: проблемы межсубъектных отношений. М., 1988, 278 с.
5. Карсавин, Л.П. *Философия истории*. СПб., 1993, 290 с.
6. Лекторский, В.А. *Эпистемология классическая и неклассическая*. М., 2001. с. 12–19
7. Лучицкая, С.И. *Образ Другого: опыт типологии* // *Вестн. российского гуманитарного научного фонда*. 2000. № 1. С. 72–80.

8. Финько, М.В. Проблема межличностного общения и духовный кризис: культурологический анализ) известия вузов. Северо-Кавказский регион. общественные науки. № 3, 2005 г, с.130-142

9. Хабармас, Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. СПб., 2000, 290 с.

10. Чельшева, Е.П.. Образ России: русская культура в мировом контексте / Под ред. М., 1999. с. 16–20;

11. Якобсон, Р. Язык в отношении с другими средствами коммуникации // Избранные работы. М., 1985, 390 с.

XÜLASƏ:

Şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin öz tarixi vardır. Müxtəlif dövrlərin bir çox mütəfəkkirləri bütövlükdə mühüm ünsiyyət problemini müəyyən edərək, onun insan həyatı, cəmiyyət, mədəniyyət üçün dəyərini və əhəmiyyətini qeyd etmişlər. Həqiqətən də, tarixi perspektivdə ünsiyyət keçmiş və indi ilə yanaşı, şüurun xüsusiyyətləri və insan cəmiyyətinin fəaliyyət qanunları, həmçinin mədəni ənənələrin spesifikasiyası ilə gələcək də qazanır. Məqalədə kommunikasiya və müasir ruhun böhranının ümumi məsələləri araşdırılır, ünsiyyət problemi şəxsiyyət və mədəniyyətin vəhdəti kontekstində nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: *ünsiyyət, kommunikasiya, ruh, böhran, şüur.*

Karimova Parvin Aydın
*Khazar University, English Language
and Literature Department teacher*
pkerimova@khazar.org

Communication and the crisis of the modern spirit SUMMARY:

Interpersonal communication has its own history. Many thinkers of different eras identified the important problem of communication as a whole and noted its value and importance for human life, society, and culture. Indeed, in a historical perspective, communication acquires the past and the present as well as the future with the characteristics of consciousness and the laws of activity of human society, as well as with the specifics of cultural traditions. The article examines the general issues of communication and the crisis of the modern soul, the problem of com-

munication is considered in the context of the unity of personality and culture.

Key words: *communication, communication, spirit, crisis, consciousness.*

Каримова Парвина Айдын
*Преподаватель кафедры английского языка и
литературы Университета Хазар*
pkerimova@khazar.org

Коммуникация и кризис современного духа РЕЗЮМЕ:

Межличностное общение имеет свою историю. Многие мыслители разных эпох выделяли важную проблему общения в целом и отмечали ее ценность и значение для жизни человека, общества и культуры. Действительно, в исторической перспективе общение обретает прошлое и настоящее, а также будущее с особенностями сознания и законами деятельности человеческого общества, а также со спецификой культурных традиций. В статье рассматриваются общие вопросы общения и кризис современной души, проблема общения рассматривается в контексте единства личности и культуры.

Ключевые слова: *общение, общение, дух, кризис, сознание.*